

Tadeusz Ochenduszek*

Sprawozdania dyrekcji galicyjskich szkół średnich źródłem wiedzy o małych miastach w XIX i na początku XX wieku

1. Juwentusy

Sprawozdania dyrekcji galicyjskich szkół średnich¹ były to cykliczne publikacje, których zadaniem było dostarczanie tzw. szerokiej publiczności najważniejszych informacji o poszczególnych placówkach dydaktycznych. Wydawać się może, że są to źródła interesujące wyłącznie historyków oświaty. Tymczasem zawierają one sporo informacji dotyczących lokalnych społeczności. Od końca XVIII w. do końca lat czterdziestych wieku XIX broszury z informacjami o szkołach średnich wydawane były pod łacińską nazwą „Juventusów”². W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej zachowało się ich 58. Zawierają one informacje o dziewięciu gimnazjach, a było ich w 1848 r. trzynaście³.

* Dr Tadeusz Ochenduszek, I LO w Rzeszowie.

¹ Do szkół średnich w Galicji zaliczano gimnazja i szkoły realne.

² Najstarszy zachowany Juventus wydany został przez Gimnazjum Akademickie we Lwowie w roku 1789, a najmłodszy przez Gimnazjum w Rzeszowie w 1849 r.

³ Były to gimnazja: w Bochni, w Brzeżanach, w Buczaczu, Akademickie (Pierwsze) we Lwowie, Dominikańskie (Drugie) we Lwowie, w Nowym Sączu, w Przemyśle, w Rzeszowie, w Samborze, w Stanisławowie, w Tarnopolu, w Tarnowie i znajdujące się formalnie w Wielkim Księstwie

Tabela 1. Juwentusy w Bibliotece Jagiellońskiej

Lp.	Nazwa gimnazjum	Liczba Juwentusów
1	Gimnazjum w Brzeżanach	1
2	Gimnazjum w Buczaczu	2
3	I Gimnazjum (Akademickie) we Lwowie	12
4	II Gimnazjum (Dominikańskie) we Lwowie	9
5	Gimnazjum w Nowym Sączu	11
6	Gimnazjum w Przemyślu	10
7	Gimnazjum w Rzeszowie	8
8	Gimnazjum w Tarnowie	4
9	Gimnazjum w Zbarażu	1
	Razem	58

Źródło: Zbiory Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego: Katalog Podstawowy (tzw. Stary), Programy szkolne: skrzynki 2095–2104.

Juwentusy były to jednoczęściowe, kilkunastostronicowe publikacje, w których zamieszczane były imiona i nazwiska uczniów poszczególnych klas, miejsca ich urodzenia (kraj i miejscowość), wyniki w nauce, wykaz uczniów wyróżnionych, a niekiedy także skład grona nauczycielskiego. Należy pamiętać, że wychowankowie szkół średnich wchodziłi wtedy do warstwy inteligencji, która w pierwszej połowie XIX w. była nieliczna. Dzięki Juwentusom historycy regionaliści, którzy

Krakowskim Gimnazjum św. Anny w Krakowie. Zob. *Provinzial Handbuch des Königreiche Galizien und Lodomerien für das Jahr 1848* (dalej: *Handbuch...* rok), s. 551–555.

opracowują biogramy znanych osób związanych z danym obszarem, mogą ustalić miejsca ich urodzenia, w przybliżeniu rok urodzenia oraz szkołę średnią, do której uczęszczali. Wydawnictwa te są pomocne przy opisywaniu kariery zawodowej dyrektorów i nauczycieli szkół średnich, a przecież wielu z nich nie ograniczało się do działalności dydaktycznej, lecz aktywnie uczestniczyło w życiu lokalnych społeczności. Kontynuacją Juwentusów były Programy i Jahresberichty⁴.

2. Programy i Jahresberichty

Idea dwuczęściowych sprawozdań narodziła się w 1818 r. w Rzeczypospolitej Krakowskiej. W 1824 r. przyjęta została przez dynamicznie rozwijające się Prusy⁵. Za ich przykładem poszły inne kraje niemieckojęzyczne, w tym rywalizująca z Prusami w kilku obszarach życia społecznego, m.in. w kulturze, Austria. Po słumieniu Wiosny Ludów zaczęto w tym państwie reformować i usprawniać wiele dziedzin życia, między innymi edukację. W 1850 r. minister oświaty Leopold Thun⁶ zobowiązał dyrektorów szkół średnich do wydawania po zakończeniu każdego roku szkolnego cyklicznych, dwuczęściowych publikacji

⁴ Stanisław Frycie pisał, że pierwowzorem sprawozdań szkolnych były – ukazujące się od lat czterdziestych XIX w. – Karty klasowe (taką nazwą określał Juwentusy). Druki te zawierały wykazy profesorów i spisy uczniów z przyporządkowaniem ich do poszczególnych klas oraz oceny, jakie uzyskali z konkretnych przedmiotów (S. Frycie, *Sprawozdania szkolne polskich gimnazjów w Galicji*, [w:] *Z tradycji kulturalnych Rzeszowa i Rzeszowszczyzny*, S. Frycie, S. Reczek /red./, Rzeszów 1966, s. 272).

⁵ P. Gołdyn, *Źródła do dziejów szkolnictwa w Polsce w XX wieku. Sprawozdania szkolne. Protokoły rad pedagogicznych. Kroniki szkolne*, Poznań 2019, s. 17.

⁶ Leopold von Thun und Hohenstein (1811–1888), czeski polityk, minister edukacji i wyznań Austrii 1849–1860.

zwanych „Programami”⁷. Pierwszą ich część stanowić miał artykuł naukowy lub rozprawka zawierająca treści pedagogiczne. Natomiast w części drugiej, sprawozdawczej, miały się znajdować najważniejsze informacje dotyczące funkcjonowania szkoły. Programy rozsyłane były do wszystkich szkół średnich w Austrii i do ważniejszych bibliotek⁸. Na początku lat pięćdziesiątych XIX w. na fali odwilży po Wiośnie Ludów były wydawane w języku polskim. Później, po powrocie praktyk centralistycznych, publikowano je po niemiecku pod nazwą Jahresberichtów. Problemy gospodarcze i polityczne Austrii spowodowały, że ukazywały się niesystematycznie. W zbiorach Biblioteki Jagiellońskiej zachowało się ich 47. Zawierają one informacje o 12 gimnazjach i 1 szkole realnej, a w ostatnim roku przed uzyskaniem przez Galicję autonomii, tj. 1867/1868, było 18 gimnazjów⁹ i 4 szkoły realne¹⁰.

Zawartość Programów i Jahresberichtów w poszczególnych szkołach w kolejnych latach była podobna. Na początku zwykle znajdował się artykuł naukowy. Po nim zamieszczana była część sprawozdawcza, która zawierała skład grona nauczycielskiego na początku i na końcu roku szkolnego oraz wykaz zmian w składzie nauczycieli w ciągu roku szkolnego.

⁷ Najstarsze zachowane programy pochodzą z 1850 r., wydane przez Gimnazjum w Jarosławiu, Gimnazjum w Nowym Sączu i II Gimnazjum we Lwowie.

⁸ J. Leniek, *O rozprawach umieszczonych w drukowanych sprawozdaniach c.k. Dyrekcji szkół średnich*, [w:] *Sprawozdanie z trzeciej konferencji dyrektorów szkół średnich galicyjskich, odbytej we Lwowie w dniach 23. i 24. marca 1908*, Lwów 1909, s. 184–186.

⁹ Były to gimnazja: w Bochni, w Brzeżanach, Buczaczu, w Drohobyczu, Kołomyi, św. Anny w Krakowie, św. Jacka w Krakowie, Akademickie we Lwowie, II Gim. we Lwowie, Franciszka Józefa we Lwowie, w Nowym Sączu, Przemysłu, w Rzeszowie, w Samborze, Stanisławowie, Tarnopolu, w Tarnowie, w Wadowicach (*Handbuch... 1868*, s. 593–611).

¹⁰ Były to: Szkoła Realna w Brodach, Szkoła Realna we Lwowie, Szkoła Realna w Śniatyniu i Szkoła Realna w Tarnopolu (*Handbuch... 1868*, s. 611–614).

Tabela 2. Programy i Jahresberichty w Bibliotece Jagiellońskiej

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba Programów i Jahresberichtów
1	Gimnazjum w Bochni	1
2	Gimnazjum w Drohobyczu	1
3	Gimnazjum św. Anny w Krakowie	8
4	Gimnazjum Akademickie we Lwowie	5
5	II Gimnazjum we Lwowie	11
6	Gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie	2
7	Gimnazjum w Nowym Sączu	3
8	Gimnazjum w Przemyślu	3
9	Gimnazjum w Rzeszowie	7
10	Gimnazjum w Samborze	3
11	Gimnazjum w Tarnopolu	1
12	Gimnazjum w Tarnowie	1
13	Szkoła Realna w Brodach	1
	Razem	47

Źródło: Zbiory Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego: Katalog Podstawowy (tzw. Stary), Programy szkolne: skrzynki 2095–2104.

Kolejnym elementem była kronika zakładu, a w niej najważniejsze wydarzenia związane ze szkołą. Bywało, że do kroniki włączano zmiany w gronie nauczycielskim. Po niej najczęściej znajdował się plan lekcji wraz z informacjami o nauczanych treściach dla poszczególnych klas. Tę część publikacji można by nazwać rozkładem materiału. Czasami wymieniano pomoce

dydaktyczne znajdujące się w pracowniach, wyposażenie biblioteki nauczycielskiej i uczniowskiej. Później zamieszczano wyniki egzaminu dojrzałości, jeżeli gimnazjum było kompletne, tzn. ośmioklasowe. W szkołach realnych w tym czasie matur nie organizowano, więc takiej rubryki nie było¹¹. Na kolejnych stronach znajdowały się tabele z informacjami statystycznymi o uczniach. Wymieniały one m.in. ich liczbę w poszczególnych klasach na początku i na końcu roku szkolnego, liczbę uczniów-prywatystów, liczbę uczęszczających na przedmioty dodatkowe, liczbę osób pobierających stypendia, a także liczbę uczniów narodowości polskiej, ruskiej, niemieckiej i innych, oraz liczbę uczniów wyznania rzymskokatolickiego, greckokatolickiego, ewangelickiego, prawosławnego, mojżeszowego i pozostałych. Część sprawozdawczą zamykał wykaz uczniów wszystkich klas. W poszczególnych szkołach i w kolejnych rocznikach niektóre z wymienionych elementów nie występowały lub zamieszczone były w innej kolejności.

Historycy regionaliści, korzystając z Programów i Jahresberichtów, znajdują informacje biograficzne odnoszące się zarówno do uczniów, jak i do nauczycieli oraz kadry kierowniczej. Zainteresowani statystyką mogą porównywać skład etniczny i wyznaniowy młodzieży ze składem w etnicznym i wyznaniowym ludności w poszczególnych miastach, powiatach sądowych i powiatach administracyjnych. Historycy oświaty natomiast śledzić mogą zmiany w organizacji nauki, w wyposażeniu pracowni i bibliotek, w doborze podręczników. Nie są to jednak informacje systematyczne, gdyż od początku lat pięćdziesiątych do połowy siedemdziesiątych XIX w. Programy i Jahresberichte wychodziły rzadko. A zatem wiedza, którą można z nich wydobyć, musi być uzupełniona innymi źródłami.

¹¹ T. Ochenduszek, *Egzaminy dojrzałości w galicyjskich szkołach realnych w latach 1872/73–1917/18*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2021, t. XXXIII, s. 116–117.

3. Sprawozdania

Dopiero w połowie lat siedemdziesiątych wieku XIX, kilka lat po przekształceniu Austrii w Austro-Węgry i po ustabilizowaniu się sytuacji w obu częściach monarchii, powstała konieczność uporządkowania wielu kwestii, w tym także oświatowych. Ministerstwo Wyznań i Oświaty w Wiedniu wydało 9 czerwca 1875 r. rozporządzenie narzucające szczegółowe rozwiązania dotyczące Programów¹². Programy wszystkich szkół musiały być wydawane w jednym formacie. Ułatwiało to ich gromadzenie w zasobach Ministerstwa Wyznań i Oświaty, Rady Szkolnej Krajowej, w bibliotekach nauczycielskich szkół średnich oraz w bibliotekach uczelni i towarzystw naukowych.

Programy, tak jak dotychczas, składać się miały z dwóch części: *rozprawy naukowej* i *wiadomości o szkole*. Celem artykułu wstępnego było rozwijanie badań naukowych wśród nauczycieli, dlatego nie zamieszczano publikacji o charakterze popularyzatorskim. Artykuł mógł być napisany w języku wykładowym lub w jednym z języków nauczanych w szkole i dotyczyć każdej dziedziny nauki, spraw pedagogiczno-dydaktycznych lub regionalnych¹³. Jeżeli żaden z nauczycieli nie przygotował rozprawy, wtedy dyrektor zakładu musiał uzyskać zgodę władz oświatowych na wydanie publikacji ograniczonej tylko do części sprawozdawczej¹⁴.

¹² Ministrem Wyznań i Oświaty był wtedy Karl Anton Franz Ritter von Stremayr.

¹³ T. Ochenduszek, *Tradycja wydawania sprawozdań szkolnych*, [w:] *Sprawozdanie Dyrekcji I Liceum Ogólnokształcącego im. ks. St. Konarskiego w Rzeszowie za rok szk. 2010/2011*, Rzeszów 2011, s. 5.

¹⁴ S. Frycie, *Sprawozdania szkolne polskich gimnazjów w Galicji*, s. 273.

Część drugą „Wiadomości o szkole” redagował dyrektor i musiała ona zawierać:

- wykaz członków grona nauczycielskiego z podaniem przedmiotów, liczby godzin i klas, w których uczyli w roku sprawozdawczym,
- plan nauki dla poszczególnych klas i z poszczególnych przedmiotów,
- tematy wypracowań (zadań) w wyższych klasach w języku niemieckim i w językach krajowych,
- wykaz środków naukowych,
- tabele statystyczne, które uwzględniać miały liczbę uczniów, miejsce urodzenia, religię, narodowość, wiek uczniów, rezultat klasyfikacji, opłatę szkolną, zwolnienia od opłaty, stypendia, informacje o lokalnych fundacjach lub instytucjach wspierających młodzież, wysokość taks wstępnych i innych opłat na środki naukowe,
- rezultat egzaminu dojrzałości, tematy wypracowań pisemnych maturzystów, ich wiek, czas trwania nauki i wybrany przez absolwenta zawód (kierunek studiów),
- kronikę zakładu, która ograniczać się miała do najważniejszych dat i wydarzeń,
- rozporządzenia władz w jak najzwęższej formie i jedynie te, które były ważne dla uczniów, nauczycieli i osób związanych ze szkołą,
- ogłoszenia dyrekcji odnoszące się do przyszłego roku szkolnego, wpisów, egzaminów wstępnych, zasad przyjęcia uczniów oraz informacje dla prywatystów¹⁵.

¹⁵ *Przepisy szkolne dla szkół średnich w Galicji. Wydane na mocy rozp. Ministerstwa Wyznań i Oświaty z 9 grudnia 1897 l. 28.648 przez Radę Szkolną Krajową rozp. z 5 stycznia 1898 l. 31.067, [w:] Ustawy i rozporządzenia obowiązujące w galicyjskich szkołach średnich, zestawiał H. Kopia, Lwów 1900, s. 121–122.*

Drugą część Programu nazywano „Sprawozdaniem dyrekcji” (lub „dyrektora”, ewentualnie „kierownictwa”) i taki tytuł zamieszczano na okładce¹⁶. Dlatego nazwą tą zaczęto określać całą publikację. Jako że w zbiorach bibliotecznych były już działy „Programy szkolne”, więc kolejne roczniki zamieszczano w tych działach. W języku codziennym przyjęła się nazwa „Sprawozdanie”, a niektórzy naukowcy i bibliotekarze nadal posługiwali się określeniem „Program”.

Począwszy od roku szkolnego 1875/76 wszystkie szkoły średnie, w których odbywała się matura, tzn. ośmioletnie gimnazja i siedmioletnie szkoły realne, systematycznie wydawały sprawozdania¹⁷. Wyjątkiem były lata lokalnych klęsk, jak na przykład wielki pożar w Stryju w 1886 r. Ponadto w roku szkolnym 1914/15 prawie cała Galicja była okupowana przez wojska rosyjskie i nauka w większości zakładów nie odbywała się. Dlatego albo nie opublikowały one sprawozdań, albo w roku 1915/16 zamieściły informacje za dwa lata. Podobna sytuacja miała miejsce we wschodnich powiatach Galicji po rosyjskiej ofensywie Aleksandra Brusilowa, która dotarła po linię biegnącą na zachód od Brodów, Tarnopola i Kołomyi. Te szkoły średnie, które znalazły się blisko strefy działań wojennych, nie funkcjonowały. Po wschodniej stronie frontu były wykorzystywane jako koszary lub szpitale przez wojska rosyjskie, a po zachodniej przez armię austriacką. Zatem nie wydały sprawozdań w latach 1916/17–1917/18¹⁸.

¹⁶ Wyjątek stanowiły sprawozdania II Gimnazjum we Lwowie i Gimnazjum w Brodach do roku szkolnego 1906/1907, które zawierały treści ustalone ministerialnym rozporządzeniem z czerwca 1875 r., ale na ich okładkach widniał tytuł *Jahresbericht*.

¹⁷ Niektóre szkoły systematyczne drukowanie rozpoczęły kilka lat wcześniej.

¹⁸ Były to gimnazja w: Brodach, Zbarażu, Skałacie, Trembowli, Czortkowie, Borszczowie, Zaleszczykach, Tarnopolu, Buczaczu, Horodence. Śniatyniu i Kołomyi, a także położone w strefie przyfrontowej Gimnazjum w Brzeżanach.

W zbiorach bibliotek Jagiellońskiej i Podkarpackiej można znaleźć 1504 sprawozdania szkolne. Spośród nich 70 zostało wydanych w języku niemieckim¹⁹, 95 w języku ukraińskim²⁰, jedno w połowie w polskim, a w połowie ukraińskim²¹, a pozostałe po polsku. Jeżeli odejmiemy sprawozdania w miastach stołecznych, tj. we Lwowie – 265 i w Krakowie – 245, wówczas okaże się, że sprawozdań szkolnych prezentujących informacje o gimnazjach i szkołach realnych w miastach małych i średnich zachowało się 994.

Tabela 3. Sprawozdania szkolne z lat 1870/1871–1918 w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Podkarpackiej

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba sprawozdań
1	Gim. w Bąkowicach k. Chyrowa	19
2	Gim. w Bochni	30
3	Gim. w Borszczowie	2
4	Gim. w Brodach	36
5	Gim. w Brzeżanach	32
6	Gim. w Buczaczu	13
7	Gim. w Chrzanowie	7
8	Gim. w Czortkowie	5
9	Gim. w Dębicy	10

¹⁹ Były to sprawozdania II Gimnazjum we Lwowie i sprawozdania Gimnazjum w Brodach do roku 1906/07.

²⁰ Były to sprawozdania gimnazjów z ukraińskim językiem wykładowym: w Kołomyi, Przemyślu, Stanisławowie, Tarnopolu, Horodence oraz Akademickiego we Lwowie.

²¹ Było to sprawozdanie Gimnazjum w Turce nad Stryjem.

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba sprawozdań
10	Gim. w Drohobyczu	40
11	Gim. w Gorlicach	4
12	Gim. w Gródku Jagiellońskim	1
13	Gim. w Horodence	2
14	Gim. w Husiatynie	2
15	Szkoła Realna w Jarosławiu (1)	12
16	Gim. w Jarosławiu	26
17	Szkoła Realna w Jarosławiu (2)	13
18	Gim. w Jaśle	38
19	Gim. w Jaworowie z polskim językiem wykładowym	2
20	Gim. w Jaworowie z ruskim językiem wykładowym	2
21	Gim. w Kałuszu	2
22	Gim. w Kamionce Strumiłowej	2
23	Gim. w Kołomyi z polskim językiem wykładowym	38
24	Gim. w Kołomyi z ruskim językiem wykładowym	14
25	Żeńskie Gim. w Kołomyi Urszulanek	6
26	Gim. św. Anny w Krakowie	45
27	Gim. św. Jacka w Krakowie	43
28	Filia Gim. św. Jacka w Krakowie	4
29	III Gim. w Krakowie	34
30	IV Gim. w Krakowie	19

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba sprawozdań
31	V Gim. w Krakowie	9
32	VI Gim. w Krakowie	17
33	I Szkoła Realna w Krakowie	41
34	II Szkoła Realna w Krakowie	13
35	Lic. Żeńskie Heleny Kaplińskiej w Krakowie	1
36	Prywatna Szkoła Żeńska w Krakowie	7
37	Prywatne Gim. prof. Stanisława Jaworskiego w Krakowie	1
38	Prywatne Gim. Żeńskie Królowej Jadwigi w Krakowie	1
39	Szkoła Realna w Krośnie	11
40	Gim. w Łańcucie	6
41	Gim. w Leżajsku	1
42	Gim. Akademickie we Lwowie	41
43	II Gim. we Lwowie z niemieckim językiem wykładowym	41
44	Gim. Franciszka Józefa we Lwowie	37
45	IV Gim. we Lwowie	29
46	V Gim. we Lwowie	13
47	VI Gim. we Lwowie	13
48	VII Gim. we Lwowie	9
49	Filia VII Gim. we Lwowie	5
50	VIII Gim. we Lwowie	9
51	I Szkoła Realna we Lwowie	41
52	II Szkoła Realna we Lwowie	12

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba sprawozdań
53	Prywatne Gim. Żeńskie Zofii Strzałkowskiej we Lwowie	6
54	Gim. Mickiewicza we Lwowie	9
55	Gim. w Mielcu	6
56	Gim. w Myślenicach	8
57	I Gim. w Nowym Sączu	34
58	II Gim. w Nowym Sączu	7
59	Gim. w Nowym Targu	12
60	I Gim. w Przemyśle	36
61	II Gim. w Przemyśle na Zasaniu	4
62	Gim. z ruskim językiem wykładowym w Przemyśle	22
63	Liceum Żeńskie w Przemyśle	1
64	Ukraiński Instytut dla Dziewcząt w Przemyśle	5
65	Szkoła Realna w Rawie Ruskiej	4
66	I Gim. w Rzeszowie	42
67	II Gim. w Rzeszowie	13
68	Prywatne Gim. Żeńskie w Rzeszowie	1
69	Gim. w Samborze	33
70	Filia Gim. w Samborze	2
71	Gim. w Sanoku	29
72	Gim. w Skałacie	2
73	Szkoła Realna w Śniatyniu	3
74	Gim. w Sokalu	9

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba sprawozdań
75	I Gim. w Stanisławowie	27
76	II Gim. w Stanisławowie	7
77	Gim. z ruskim językiem wykładowym w Stanisławowie	2
78	Prywatne Gim. Żeńskie w Stanisławowie	4
79	Szkoła Realna w Stanisławowie	32
80	Szkoła Realna w Stryju	3
81	Gim. w Stryju	35
82	Filia Gim. w Stryju	7
83	Gim. w Strzyżowie	1
84	Szkoła Realna w Tarnobrzegu	2
85	I Gim. w Tarnopolu	29
86	II Gim. w Tarnopolu	6
87	Gim. z ruskim językiem wykładowym w Tarnopolu	9
88	Szkoła Realna w Tarnopolu	37
89	I Gim. w Tarnowie	41
90	II Gim. w Tarnowie	7
91	Prywatne Żeńskie Lic. i Gim. w Tarnowie	1
92	Szkoła Realna w Tarnowie	13
93	Gim. w Tłumaczu	1
94	Gim. w Trembowli	3
95	Gim. w Turce nad Stryjem	1
96	Gim. w Wadowicach	29

Lp.	Nazwa szkoły średniej	Liczba sprawozdań
97	Gim. w Zakopanem	4
98	Gim. w Zaleszczykach	2
99	Gim. w Zbarażu	3
100	Gim. w Złoczowie	31
101	Gim. w Żółkwi	1
102	Szkoła Realna w Żywcu	7
	Razem	1504

* Gim. – Gimnazjum

* Lic. – Liceum

Źródła: Zbiory Biblioteki Uniwersytetu Jagiellońskiego: Katalog Podstawowy (tzw. Stary), Programy szkolne: skrzynki 2095–2104; Zbiory specjalne Biblioteki Uniwersytetu Rzeszowskiego.

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XIX w. przeciętny nakład sprawozdań wahał się od 300 do 400 egzemplarzy²². Pięć wysyłano do Ministerstwa Wyznań i Oświaty, pięć (a później sześć) do Rady Szkolnej Krajowej, kilkanaście do bibliotek wyższych uczelni, kilkadziesiąt do bibliotek nauczycielskich szkół średnich, kilka przekazywano stowarzyszeniom propagującym kulturę²³, redakcjom periodyków naukowych, a pozostałe rozprowadzano pomiędzy nauczycieli, uczniów

²² A. Horbowski, *Sprawozdania szkolne gimnazjów galicyjskich*, [w:] *Galicja i jej dziedzictwo*, t. 3. *Nauka i oświata*, A. Meissner, J. Wyrozumski (red.), Rzeszów 1995, s. 211.

²³ Przykładowo po jednym egzemplarzu przekazywano władzom centralnym Towarzystwa Szkoły Ludowej, Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych i Polskiego Towarzystwa Przyrodników im. Kopernika.

klas starszych danej szkoły oraz osoby związane z zakładem. Niektóre szkoły część egzemplarzy wydawały w całości, a część przeznaczoną dla młodzieży klas od pierwszej do czwartej i tzw. szerokiej publiczności bez artykułu naukowego.

W dwudziestym wieku liczba szkół średnich szybko rosła, a to zmuszało wydawców do zwiększania nakładu. Dzięki takiemu rozdzielaniu pojedyncze numery tych publikacji przetrwały wojny światowe, wojnę polsko-bolszewicką, niepokoje wewnętrzne, powodzie i inne klęski i są dostępne dla współczesnych badaczy historii w wersji papierowej i elektronicznej.

Jak już wspomniano, pierwszą część sprawozdania stanowiła rozprawa naukowa. Rada Szkolna Krajowa sporządzała systematycznie spis artykułów publikowanych w sprawozdaniach i przekazywała Ministerstwu Wyznań i Oświaty oraz dyrektorom szkół średnich. Zarządcy placówek mieli na początku roku szkolnego poinformować RSK, jaki będzie tytuł kolejnego artykułu i który nauczyciel go napisze. Sprawozdawczość ta miała zapobiec powielaniu tematów zarówno w Galicji, jak i w całym państwie, kierować badania naukowe nauczycieli na różne obszary i zadbać o to, aby każdy nauczyciel w ciągu swojej kariery zawodowej napisał przynajmniej jeden artykuł²⁴. Dozwolone było, aby artykuł naukowy stanowił część pracy doktorskiej nauczyciela, a nawet praca pisemna przygotowywana przez suplentów (zastępców nauczycieli) na egzamin nauczycielski, jeżeli spełniała kryterium naukowe.

Na 1780 rozpraw znajdujących się w sprawozdaniach Biblioteki Uniwersytetu Rzeszowskiego 569 dotyczy nauk filologicznych (w tym 261 literatury polskiej), 230 artykułów – nauk matematyczno-przyrodniczych (w tym 85 matematyki),

²⁴ T. Ochenduszek, *Kadra kierownicza gimnazjów galicyjskich w okresie autonomii*, Rzeszów 2015, s. 199.

354 artykuły – nauk pedagogicznych, 267 – nauk społecznych, 79 publikacji – to biografie. Jeżeli artykuł był obszerny, to dzielono go na części i zamieszczano w dwóch albo w trzech kolejnych rocznikach. Ogółem podzielono 56 rozpraw²⁵.

O tym, w jakim języku wydawany był artykuł, decydował autor. Najwięcej rozpraw opublikowano w języku polskim, znacznie mniej w łacińskim i niemieckim, a jeszcze mniej w ukraińskim.

Blisko 40 rozpraw jest poświęconych historii szkół średnich. Wśród nich 15 dotyczy początków zakładów²⁶. Rozprawy te dostarczają informacji co do starań o założenie szkoły, adaptowania budynków na jej potrzeby, o budowie gmachów, które spełniały ówczesne standardy, budowie burs dla młodzieży. Znajdujemy w nich krótkie informacje o właścicielach realności miejskich, a niekiedy także o warunkach i zasadach wynajmu.

Bardzo cenne są rozprawy pisane w setną, pięćdziesiątą bądź inną rocznicę powstania szkoły lub ważnej reformy, która się w niej dokonała; są 22 takie publikacje²⁷. Znajdują się tam informacje nie tylko na temat historii szkoły, lecz także

²⁵ Informacje na podstawie książki E. Jankisz, *Bibliografia rozpraw zawartych w sprawozdaniach szkolnych za lata 1843–1998 w zbiorach Biblioteki Głównej WSP w Rzeszowie*, cz. I, Rzeszów 2000, s. 10–149.

²⁶ Są to gimnazja w: Dębicy, Gorlicach, Gródku Jagiellońskim, Kamionce Strumiłowej, Łańcucie, Leżajsku, Mielcu, Myślenicach, Nowym Targu, Skalacie, Sokalu, Tłumaczu, Trembowli, Turce nad Stryjem i II Gimnazjum w Tarnowie.

²⁷ Dotyczą one gimnazjów w: Bąkowicach k. Chyrowa (2 publikacje), Bochni, Brzeżanach, Buczaczu, Drohobyczu, Jarosławiu, Jaśle, Wadowicach, Złoczowie oraz Gimnazjum św. Anny w Krakowie (2 publikacje), Gimnazjum Akademickiego we Lwowie, Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Słowackiego we Lwowie, I Gimnazjum w Nowym Sączu, I Gimnazjum w Przemyśle, I Gimnazjum w Rzeszowie, II Gimnazjum w Rzeszowie, I Gimnazjum w Stanisławowie, I Gimnazjum w Tarnopolu (2 publikacje), I Gimnazjum w Tarnowie.

dziejów miasta oraz działalności władz miejskich, stowarzyszeń i aktywnych obywateli. Niekiedy artykuły te wzbogacone są o obszerne wykazy statystyczne dotyczące szkoły. Dla wnikliwego historyka regionalisty są to źródła wiadomości o historii miejscowości i bogaty materiał pozwalający na scharakteryzowanie społeczeństwa. Czasem w artykułach rocznicowych były zamieszczane opisy, zdjęcia oraz szkice budynków i pomieszczeń zastępczych, w których uczyła się młodzież. Materiały te ułatwiają odtworzenie wyglądu miasta w XIX i na początku XX w.

W setną rocznicę urodzin Juliusza Słowackiego, z inspiracji krajowego inspektora szkół średnich Emanuela Dworskiego, przy zachęce Rady Szkolnej Krajowej, nauczyciele galicyjskich szkół średnich napisali 50 artykułów poświęconych życiu i twórczości poety. Ukazały się one w sprawozdaniach poszczególnych szkół, a oprócz tego z oddzielnie wydrukowanych odbitek powstała trzypięciotomowa „Księga pamiątkowa ku uczczeniu setnej rocznicy urodzin Juliusza Słowackiego” licząca 1954 strony²⁸. Podobną akcję podjęli nauczyciele szkół średnich w roku 1912, w setną rocznicę urodzin Zygmunta Krasińskiego²⁹. Napisali oni 45 artykułów o jego życiu i twórczości. Z nich to powstała trzypięciotomowa księga upamiętniająca romantycznego poetę. Publikacje te wywarły wpływ na życie miast zaboru austriackiego. Od sprowadzenia ciała Adama Mickiewicza na Wawel w 1890 r. w miastach galicyjskich były organizowane wieczorki mickiewiczowskie i odprawiane msze za duszę poety. Po obchodach stulecia urodzin Słowackiego i Krasińskiego, kult Mickiewicza w niektórych ośrodkach

²⁸ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu setnej rocznicy urodzin Juliusza Słowackiego*, t. I, II i III, Lwów 1909.

²⁹ *Księga pamiątkowa ku uczczeniu setnej rocznicy urodzin Zygmunta Krasińskiego*, t. I, II i III, Lwów 1912.

zaczął przekształcać się w kult Trzech Wieszców³⁰, a w miejscowościach, które miały ulice Mickiewicza, pojawiły się również ulice Słowackiego i Krasińskiego.

Po wybuchu I wojny światowej dyrektorzy szkół średnich zaczęli zamieszczać na początku sprawozdań artykuły poświęcone losowi nauczycieli i uczniów podczas wielkiej wojny. W pierwszym roku konfliktu mogli to robić jedynie zarządcy zakładów z zachodniej, nieokupowanej przez Rosjan części prowincji, a później dyrektorzy tych placówek, które mogły w miarę normalnie funkcjonować. W nawale dodatkowych obowiązków nie wszyscy znaleźli czas, aby zająć się dokumentowaniem ważnych – zarówno dla współczesnych, jak i potomnych – wydarzeń³¹. Czasem zamieszczali informacje w ujęciu statystycznym, a czasem wymieniali z imienia i nazwiska uczniów, których powołano do armii państwowej lub którzy wstąpili do Legionów Polskich. Wspomniane artykuły zawierały także informacje dotyczące losów dyrektorów, kierowników i nauczycieli, sposoby wykorzystywania w czasach wojennych budynków szkolnych i burs. W niektórych artykułach wstępnych pojawiały się informacje na temat

³⁰ J. Szymczak-Hoff, *Życie towarzyskie i kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji*, Rzeszów 1993, s. 209.

³¹ Losy zakładów, kadry nauczycielskiej i uczniów przez cztery lata opisali zarządcy gimnazjów w Chrzanowie i Nowym Targu, przez 3 lata – dyrektorzy i kierownicy: Gimnazjum w Jaśle, IV Gimnazjum w Krakowie, Gimnazjum Franciszka Józefa we Lwowie, IV Gimnazjum we Lwowie, VI Gimnazjum we Lwowie, I Gimnazjum w Rzeszowie i Gimnazjum w Wadowicach, przez dwa lata – dyrektor Gimnazjum w Myślenicach, a przez rok dyrektorzy (lub osoby przez nich upoważnione) Gimnazjum w Dębicy, Gimnazjum w Drohobyczu, Gimnazjum w Gorlicach, Gimnazjum w Jarosławiu, Gimnazjum w Kamionce Strumiłowej, III Gimnazjum w Krakowie, VI Gimnazjum w Krakowie-Podgórzu, VIII Gimnazjum we Lwowie, Gimnazjum Mickiewicza we Lwowie, I Gimnazjum w Nowym Sączu i II Gimnazjum w Nowym Sączu.

przebiegu działań frontowych w okolicach miast, okupacji rosyjskiej w niektórych miejscowościach, wyzwania miast przez wojska austriackie i niemieckie oraz zabiegów zmierzających przywracaniu normalnego życia. Niektórzy dyrektorzy zamieszczali w sprawozdaniach kronikę wojenną. Wspomniane publikacje stanowią ważne źródło historii miast podczas I wojny światowej.

Jak już wspomniano, druga część sprawozdania składała się z dziewięciu części. Rozpocynała ją „Wykaz członków grona nauczycielskiego”. Czytelnicy mogli się z niego dowiedzieć: jaki jest status zawodowy pedagoga (suplent, nauczyciel rzeczywisty, profesor), z jakich przedmiotów obowiązkowych i nadobowiązkowych prowadzi on zajęcia, ile ma godzin dydaktycznych w tygodniu oraz czy w danym roku korzystał z urlopu zdrowotnego, naukowego, ewentualnie czy był oddelegowany do innej szkoły lub do pełnienia innych obowiązków związanych z organizacją procesu dydaktycznego. Toteż można dokładnie odtworzyć karierę zawodową prawie każdego nauczyciela. Jest to ważne, gdyż pedagogzy byli wówczas dość często przenoszeni z jednej szkoły do drugiej. W szczególności dotyczyło to pracowników początkujących, czyli suplentów, którzy pracowali na posadach tymczasowych, a rzadziej nauczycieli rzeczywistych i profesorów, którzy zatrudniani byli na posadach stałych.

Na podstawie „Wykazów członków grona nauczycielskiego” opublikowanych w sprawozdaniach można ustalić oprócz miejsca pracy pedagogów ważne funkcje, jakie pełnili, na przykład ich członkostwo w radach miejskich, radach powiatowych, Sejmie Krajowym, radach szkolnych miejscowych, radach szkolnych powiatowych, komisjach aprowizacyjnych podczas I wojny światowej. Łatwo jest ustalić okres, w którym pedagogów oddelegowywano do służby w Radzie Szkolnej Krajowej lub w Ministerstwie Wyznań i Oświaty, zdobyć

informacje o ich dodatkowej pracy w gimnazjach prywatnych żeńskich, seminariach prywatnych żeńskich, szkołach przemysłowych i w innych placówkach. Sprawozdania szkolne są niekiedy jedynym źródłem wielu z tych informacji.

Jeżeli jeden lub kilka roczników sprawozdań jakiejś szkoły zaginęło albo pojedyncze kartki zostały zniszczone lub wydarte, wtedy należy skorzystać z innych źródeł. Najbardziej przydatne są kolejne roczniki „Szematyzmów Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim”. Zawierają one wykazy profesorów, nauczycieli i suplentów poszczególnych szkół. Nie informują jednak, jakich przedmiotów uczyli ani czym się dodatkowo zajmowali. Ponadto informacje biograficzne dotyczące pracy zawodowej znaleźć można w „Spisie nauczycieli szkół średnich w Galicji oraz w Polskim Gimnazjum w Cieszynie” opracowanym w 1909 r. przez Henryka Kopię, a także w „Kalendarzykach profesorskich Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych”, które na lata 1913 i 1914 r. opracowali Marian Janelli oraz Józef Piątek, a na lata 1916 i 1918 r. – Henryk Kopia. Źródłem rozszerzającym wiedzę o nauczycielach jest również prasa.

Najwięcej cennych informacji o uczniach znajduje się w dziale piątym: „Tabele statystyczne”. Między innymi podają one liczbę uczniów, ta zaś ilustruje pozycję szkoły w systemie oświatowym, a przez to i pozycję miejscowości. Gimnazja i szkoły realne były bowiem wtedy wizytówką miasta. Zwykle znajdowały się przy głównej ulicy, w otoczeniu najbogatszych domów i reprezentacyjnych posesji, w pobliżu alei spacerowych. Miasto posiadające szkołę średnią mogło wychować sobie własną inteligencję, która najlepiej rozumiała lokalne potrzeby i zapewniała ośrodkowi szybki rozwój. W dziale „Tabele statystyczne” podawano między innymi informacje o miejscu urodzenia i wieku uczniów, religii, narodowości, wykonywanym zawodzie rodziców, miejscu stałego i tymczasowego

zamieszkania uczniów, opłatach szkolnych i zwolnieniach z opłat, fundacjach, funduszach, stypendiach i innych formach wspierania młodzieży. Informacje te, pozwalając na odtworzenie życiorysów tych, którzy zrobili karierę w różnych zawodach, ułatwiają jednocześnie zrozumienie specyficznej sytuacji narodowościowej, religijnej i materialnej młodzieży szkolnej.

W dziale szóstym są podane tematy wypracowań pisemnych dla maturzystów, wyniki egzaminu dojrzałości, wyeksponowane są imiona i nazwiska wyróżnionych. W spisach maturzystów znajdują się ważne informacje biograficzne, tj. daty i miejsca ich urodzenia, dzień zdania egzaminu dojrzałości, informacje o tych, którzy zdawali maturę w terminach wiosennym, jesiennym i zimowym, a w latach I wojny światowej – o maturach nadzwyczajnych, czyli wojennych. Istotne dla współczesnych i dla historyków były i są informacje o liczbie absolwentów wybierających poszczególne kierunki studiów.

Kolejny dział, „Kronika zakładu”, zawierał najistotniejsze informacje o wydarzeniach w danym roku. W nim znajdowały się informacje ważne dla miasta i regionu, jak na przykład wizyty monarchów, członków ich rodzin i wysokich rangą urzędników państwowych, samorządowych i oświatowych. Niekiedy „Kronika” podawała informacje o obchodach świąt i rocznic państwowych, lokalnych i kościelnych, odnotowywała informacje o wielkich obchodach patriotycznych, jak rocznica Konstytucji 3 Maja, bitwa pod Grunwaldem, setne rocznice urodzin Słowackiego i Krasińskiego, trzechsetna rocznica śmierci księdza Piotra Skargi.

Przed „Kroniką zakładu” lub po niej zamieszczano najważniejsze rozporządzenia władz szkolnych, tj. Rady Szkolnej Krajowej i Ministerstwa Wyznań i Oświaty. Publikowano tylko te akty prawne, które były najważniejsze dla młodzieży, rodziców i lokalnej społeczności. Dzięki nim historyk regionalista może

szybciej odnaleźć podstawowe akty prawne i nie musi sięgać do „Dziennika Urzędowego Rady Szkolnej Krajowej”, który ukazywał się od 1902 r., i do dodatków prawnych w „Gazecie Lwowskiej”.

Analizując pozostałe działy można prześledzić wiele procesów zachodzących w szkołach średnich. Niektóre z nich – jak na przykład zmiany programów, podręczników, wyposażenie zakładów w pomoce naukowe, początki i rozwój kultury fizycznej i turystyki, początki i rozwój przysposobienia wojskowego, organizacja zajęć pozalekcyjnych – mogą budzić zainteresowanie nie tylko historyków oświaty, lecz i miłośników historii regionalnej.

Przytoczone powyżej fakty i argumenty pozwalają na stwierdzenie, że sprawozdania szkolne w wielu przypadkach mogą być źródłem pomocniczym dla historyków opracowujących zagadnienia regionalne, a w niektórych przypadkach – nawet źródłem podstawowym. Informacje w nich zawarte mogą okazać się szczególnie istotne w miasteczkach, które nie miały lokalnej prasy lub w których prasa wychodziła bardzo krótko. Nawet jeżeli korespondenci lokalni, którymi dość często byli miejscowi nauczyciele, przesyłali relacje z ważnych wydarzeń do prasy lwowskiej lub krakowskiej, odbywało się to zwykle doraźnie. Korzystając ze sprawozdań należy jednak informacje w nich zawarte uzupełniać i weryfikować sięgając po inne źródła, takie jak „Szematyzmy Królestwa Galicji i Lodomerii z Wielkim Księstwem Krakowskim”, spisy nauczycieli, kalendarzyki profesorskie, pamiętniki, informacje prasowe, a także korzystać ze źródeł pozostawionych przez różne instytucje w archiwach.